

Bengt Rydén:

Koncentration och strukturanpassning inom svensk industri under efterkrigstiden

Med en medvetet provocerande tillspetsning skulle man kunna hävda att det svenska samhället på senare tid gripits av en strukturpsykos. I näringslivet strukturrationaliserar man mera intensivt än på mycket länge och i administrationen, särskilt finansdepartementet, har den gamla tron på behovet av en aktiv strukturpolitik åter väckts till liv och börjat utmytna i antydningar till ett konkret handlingsprogram. Mot bakgrund av det starka, nästan nymornade intresse som företag, organisationer, myndigheter, politiker och inte minst massmedia på senare tid ägnat åt strukturfrågorna skulle man nästan kunna tro att de var nya inslag i samhällsutvecklingen. Så är ingalunda fallet men givetvis har »strukturpsykosen» ett visst berättigande och verklighetsunderlag och kan tjäna som en någorlunda adekvat beskrivning av stämmningsläget i dag inom stora samhällsgrupper.

Hur stor del av det aktuella intresset för strukturfrågorna som är sakligt grundat och hur stor del som beror på att massmedia givit dessa problem överdriven uppmärksamhet är inte lätt att svara på. Men det är svårt att värja sig från intrycket att press, radio och TV bidragit till en ibland något onyanserad upphaussning av strukturomvandlingens negativa sidor. Givetvis bör dessa väsentliga frågor inte bagatelliseras utan tvärtom ägnas all tillbörlig uppmärksamhet. Men det gäller att inte överdriva bilden av de negativa konsekvensernas omfattning.

Från näringslivets sida har man på senare tid ofta understrukit att strukturrationaliseringen i princip inte innebär något nytt utan är en kontinuerlig process och alltid varit ett inslag i näringslivets utveckling. Det påståendet är lätt att instämma i så länge resonemanget rör sig på det principiella planet. I en marknadsekonomi som baseras på fri konkurrens mellan företagen om kunder och produktionsfaktorer är en fortlöpande strukturomvandling ett högst naturligt inslag, helt enkelt därför att förutsättningarna för företagets verksamhet ständigt skiftar.

Bengt Rydén, civilekonom, är verksam vid Industriens Utredningsinstitut.

av betalningsbalansens övriga poster — främst tjänstehandeln, forskning rörande de utländska handelskrediternas beteende. Angelägnast är emellertid skapandet av en tillfredsställande löpande statistik över de utländska handelskrediterna.

När man lämnar det principiella resonemanget och övergår till en analys av vad som faktiskt sker i industrin i dag är det svårare att se den aktuella strukturomvandlingen enbart som en fortsättning på någonting helt normalt som alltid har förekommit. Det tycks finnas en del tecken som pekar på att något delvis nytt håller på att ske inte bara i svensk industri utan också i stora delar av hela den industrialiserade världen. De nya inslagen är framför allt den accelererande takten i omvandlingsprocessen och den nya synen på behovet av en snabb och genomgripande omvandling som i Sverige kommit till uttryck genom bl. a. förslaget om en statlig investeringsbank och utomlands genom liknande institutionella arrangemang med staten som initiativtagare.

Nya inslag i strukturomvandlingen

Bakom dessa nya inslag i strukturomvandlingen ligger i första hand ett ökat stordriftstänkande. Kraven på att driva ekonomisk verksamhet i mera rationella former, vilket i många fall — men givetvis långt ifrån alltid — förutsätter större enheter, har ökat bl. a. som en följd av den inom en lång rad branscher skärpta internationella konkurrensen. Några av orsakerna till denna skärpning är strävandena att liberalisera den internationella varuhandeln, den tilltagande överkapaciteten inom ett flertal produktionsområden av vital betydelse för traditionell svensk exportindustri, de sjunkande frakterna och transportkostnaderna samt den successiva utjämningen av det tekniska och industriella kunnandet inom världens industrinationer till förfång för de länder som tidigare hade ett försprång, bl. a. Sverige.

Men det är inte bara kraven på stordrift som vuxit. Även förutsättningarna har blivit större — materiellt tack vare ökat tekniskt och organisatoriskt vetande, kommersiellt tack vare tillkomsten av större och integrerade marknader. Det är alltså fråga om både ökade risker och ökade möjligheter, en dubbel stimulans till att utnyttja redan tillgänglig teknik och till att vidareutveckla eller förnya den. Denna stimulans har i förening med ett antal andra omständigheter under

Dessa åtgärder borde kunna bidra till att minska den osäkerhet som nu råder beträffande den svenska betalningsbalanssituationen; de bör också kunna bidra till att eliminera det moment av hasard i den ekonomiska politiken, som restposten utan tvivel utgör.

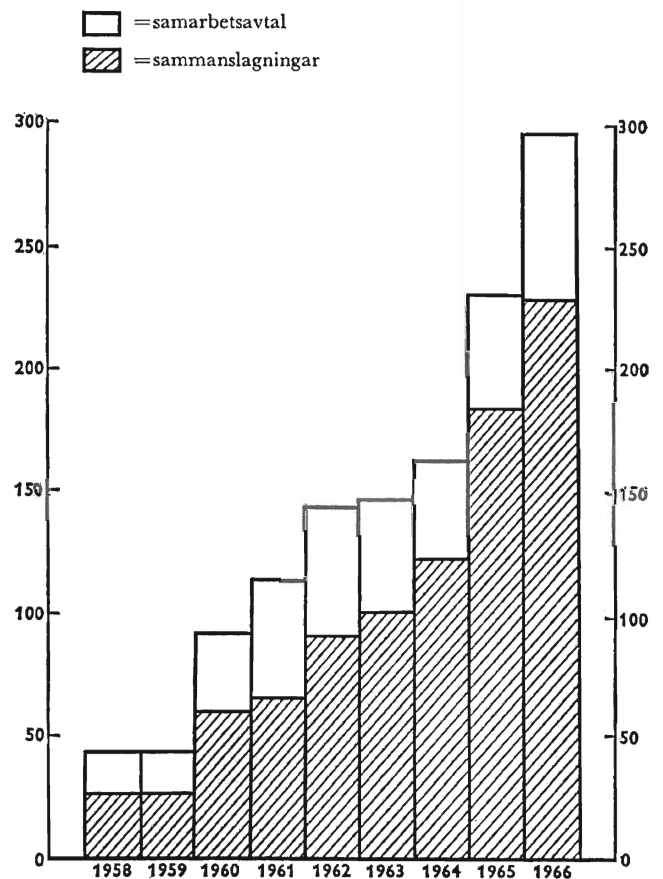
senare år inneburit ett starkt incitament till omfördelning och koncentration av de ekonomiska resurserna i Sverige liksom i en rad andra länder, framför allt i Europa. Av de senaste årens hastigt tilltagande koncentrationsaktivitet att döma tenderar de drivande krafterna att öka mycket snabbt i styrka och omfattning. Det framgår bl. a. av att olika former av samgående och nära samverkan mellan företag liksom nedläggningar av produktionsenheter inom fleranläggningsföretag och koncerner i dag är en mycket vanligare företeelse än bara för några år sedan. Meddelanden om företagsförvärv och fusioner, samarbetsavtal och andra former av mer eller mindre långtgående företagskoncentration lämnas numera på löpande band.

Ökad företagskoncentration

Det är inte lätt att få fram entydiga och kvantifierbara uppgifter om företagskoncentrationens eller överhuvudtaget strukturuomvandlingens omfattning, styrka och inriktning. Men ett studium av framför allt dags- och fackpress samt en del andra kompletterande källor tyder på att företagskoncentrationen i form av sammanslagningar och andra långsiktiga samarbetsarrangemang ökat kraftigt under de senaste tio åren. Som framgår av tabell 1 har antalet kända samverkansåtgärder av denna karaktär inom industrin sju-faldigats under de senaste sju åren. 1958 och 1959 träffades avtal om ett 40-tal sammanslagningar och annan långsiktig samverkan rörande exempelvis specialisering och produktutbyte, gemensam tillverkning och/eller marknadsföring, forskning, utvecklingsarbete, utbildning m. m. 1960 skedde en kraftig ökning till närmare 100 och 1962 ånyo ett hopp till ca 150. Efter ytterligare tre år, dvs. 1965, skedde sedan återigen en mycket kraftig uppgång — till 230 — och den

fortsatte även under 1966 då antalet kända sammanslagningar och samarbetsavtal i det närmaste nådde rekordsiffran 300.

Diagram 1. Företagssamgående inom industrin 1958—66 (antal sammanslagningar och samarbetsavtal)

Källa: Bearbetning av pressuppgifter och tabell 1,

Tabell 1. Företagssamgåenden inom industrin 1958—66

Antal sammanslagningar och samarbetsavtal

Typ av åtgärd	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Köp och/eller sammanslagningar av företag i Sverige	22	17	49	55	58	73	86	147	162
Köp av delar av företag i Sverige	4	1	7	2	18	20	21	15	39
Avtal om samverkan i Sverige	11	9	16	21	23	21	18	25	48
Svenska köp av utländska företag	1	6	2	4	5	4	10	12	14
Utländska köp av svenska företag	—	3	2	4	10	4	5	10	14
Avtal om samverkan över gränserna	4	6	16	27	30	25	23	21	19
Summa	42	42	92	113	144	147	163	230	296

Källa: Bearbetning av pressuppgifter.

Fusioner

Det är framför allt köpen och sammanslagningarna — fusionerna¹ — som ökat snabbt. De svarar nu årligen för 80 procent av materialet jämfört med mellan hälften och 2/3 för några år sedan. Det måste emellertid här understrykas att insamlingsmetodiken kan ge utrymme för stora felmarginaler. Täckningen av fusionerna är antagligen bra, möjligen med undantag av de allra minsta företagen. Men metoden medför med stor sannolikhet en systematisk underskattning av antalet samarbetsavtal. Det är troligt att samarbetsavtalen i praktiken är vanligare än fusionerna men att de av olika skäl inte offentliggörs eller kommer till pressens kännedom.

Vid bearbetningen av materialet har fusionerna indelats i fyra grupper. Den största gruppen avser köp och sammanslagningar av svenska företag genom förvärv av som regel minst halva aktiekapitalet. Av totalt ca 850 fusioner under perioden 1958—66 tillhör 670, dvs. 80 procent, den kategorin. Den andra gruppen består av partiella fusioner, i vilka ett företag övertar endast en del eller en rörelsegren av ett annat företag, t. ex. en anläggning, en maskinpark med tillhörande lager eller en distributionskedja. Sådana förvärv har ökat kraftigt i antal från bara några stycken per år fram till 1962 via ett tjugotal under åren 1962—65 till ca 40 förra året. Ökningen tycks fortsätta även i år och kan tolkas som ett växande inslag av produktbyte och specialisering inom industrin. Riksdagen har för övrigt nyligen antagit en lag som under vissa förutsättningar befriar sådana transaktioner från realisationsvinstbeskattning.

De båda sista grupperna är internationella fusioner i vilka ett svenskt företag antingen har köpt eller blivit köpt av ett utländskt företag. De internationella fusionerna är naturligtvis få jämfört med de nationella men även de har ökat. Tidigare uppgick de bara till i genomsnitt ett tiotal varje år med ungefär lika stor fördelning på båda kategorierna. Men sedan 1963 har en inte oväsentlig ökning skett och förra året skedde ca 30 internationella fusioner. En betydande och växande del av de köpta svenska företagen har inte varit industriföretag utan grossister och tidigare generalagenter för det utländska köparbolaget. Det antyder att utländska tillverkare vill satsa hårdare än förut på den svens-

ka marknaden. De utländska företag som köpts av svenska har däremot huvudsakligen varit tillverkningsföretag. Större delen av fusionerna har skett mellan företag i Sverige och andra EFTA-länder. Totalt för perioden svarar dessa samgåenden för ca 40 procent av de internationella fusionerna med samma fördelning på fall där svenska företag köpt respektive blivit köpta. Motsvarande andel för EEC är också 40 procent när det gäller de svenska förvärven men bara 25 procent av de utländska köparna har kommit från ett EEC-land. Av de utländska köparna har amerikanska företag också varit livaktiga; de svarar för 1/3 av de ca 50 utländska förvärven av svenska företag.

Stordrift och marknadsbreddning

Som tidigare antytts kan fusioner vara en tänkbar metod att uppnå stordriftsfördelar i framför allt tillverkning, forskning, marknadsföring och administration. Det förhållandet att över hälften av fusionerna varit horisontella, dvs. de har skett mellan företag med i stort sett samma produktionsinriktning, antyder att stordriftstänkandet är ett väsentligt element i fusionsvägen. De främsta syftena med ett horisontellt samgående kan förmodas vara dels att genom längre tillverkningsserier uppnå en lägre styckkostnad i produktionen, dels att genom en större marknadsandel få bättre möjligheter att påverka branschens marknadsförhållanden. Dessa drivkrafter tycks ha vuxit i styrka under senare år eftersom andelen horisontella fusioner stigit från hälften till ca 2/3.

Betydelsen av strävandena att uppnå stordriftsfördelar i produktionen genom fusion skulle också kunna mätas genom att man undersöker i vilken utsträckning fusionerade företag i verkligheten också utnyttjade de potentiella skalvinster som fusionen möjliggjort. Om det med andra ord föreligger ett positivt samband mellan företagskoncentration genom fusion och anläggningskoncentration genom nedläggning av enheter inom fleranläggningsföretag i en viss bransch borde detta kunna tolkas som ett indicium på den produktionstekniska stordriftens betydelse som drivkraft bakom fusionerna. En sådan undersökning har ännu inte gjorts men en genomgång av de senaste årens material rörande fusioner och nedläggningar ger utan tvivel det intrycket att ett sådant samband finns. För denna slutsats talar även en under förra året publicerad undersökning av den amerikanske ekonomen Joe S. Bain, som fann att de svenska

¹ Begreppet fusion används här i ekonomisk mening för att beteckna totala och partiella köp och sammanslagningar. Denna definition får ej förväxlas med den bolagsrättsliga.

produktionsenheterna var klart underdimensionerade jämfört med en rad andra länder.¹

Eftersom planerade nedläggningar erfarenhetsmässigt tar minst ett, i genomsnitt kanske 2—3 år att genomföra efter ett fusionsbeslut, torde de båda senaste årens starka fusionsvåg ännu endast i begränsad utsträckning hunnit resultera i nedläggningar. Det talar för att många nedläggningar i form av interna företagskoncentrationer kommer att ske under de närmaste åren enbart som en följd av hittills skedda fusioner. Konsekvenserna på arbetsmarknaden är inte svåra att förutse vilket borde ingå som ett väsentligt inslag i planeringen av den framtida arbetsmarknads- och sysselsättningspolitiken.

Förutom horisontella fusioner brukar man räkna med vertikala och »diversifierande» eller breddande. Dessa fusioners andel har under de senaste åren sjunkit på de horisontellas bekostnad. Visserligen innehåller många fusioner både horisontella, vertikala och breddande inslag, men ett försök till renodling ger vid handen att endast omkring var tionde fusion numera är vertikal och ungefär lika många diversifieringar. Resterande ca 15 procent avser investmentbolagsköp. Dessa har ökat markant under de senaste åren och rymmer bl. a. element av både horisontell integration och diversifiering. På sikt finns det troligen anledning att räkna med ett ökat antal diversifieringar, dels därför att de traditionella branschgränserna alltmer tenderar att suddas ut, dels därför att riskfördelningen kan väntas få relativt ökad vikt när företagen kommit närmare storleksoptimum än i dag. Utvecklingen har gått i den riktningen i USA, som tack vare bl. a. sin sedan länge stora och köpstarka av-sättningsmarknad sannolikt har en mer optimal företags- och anläggningsstruktur än Sverige och många andra länder.

Fusionernas omfattning

Fusionsvågens omfattning och utvecklingstempo kan naturligtvis mätas på en rad olika sätt. En möjlighet är att ställa de sammanslagna företagens tillverkning i relation till totalsiffror för hela industrin eller för skilda branscher. Under perioden 1958—62 svarade de sammanslagna företagens omsättning för 1/3 av industrins totala tillverkningsvärde. Enbart under åren 1963 och 1964 var motsvarande andel

40 procent. Någon liknande beräkning för de båda senaste åren finns ännu inte tillgänglig¹ men den stora ökningen av antalet fusioner och det betydande inslaget av storföretag i fusionsvågen talar för att andelen inte understigit 50 procent. Även med hänsyn tagen till dubbelräkningar och andra felkällor skulle detta innebära att någonting sådant som 3/4 av hela den svenska industriproduktionens värde berörts av fusioner under de senaste tio åren.

En annan metod är att ställa samgåendefrekvensen i relation till det totala antalet industriföretag i landet. Resultatet blir då mindre imponerande — eller för koncentra-tionskritikerna inom bl. a. den mindre företagsamheten mera uppmuntrande. Om man bortser från de renodlade enmans-företagen finns enligt företagsregistret ca 37 000 industriföretag i Sverige. Det innebär att de omkring 2 000 företag som varit indragna i olika slags samgåenden sedan 1958 endast utgör fem procent av samtliga industriföretag i vårt land. De ca 700 företag som under samma period blivit uppköpta svarar inte ens för två procent av det totala företagsbeståndet. Om man rensar bort företag med mindre än 5 sysselsatta, och som av somliga betraktas mera som hantverk än industri, blir siffrorna fortfarande låga. Motsvarande andelar blir då 12 respektive 4 procent av en total-summa på 17 000 företag. Dessa siffror ger en annorlunda bild av företagskoncentrationens omfattning än vad som kanske framgått av den allmänna debatt som förts på senare tid och av de tidigare redovisade siffrorna rörande antalet koncentrationsåtgärder och deras täckning av tillverkningen inom skilda branscher. Men siffrorna visar också att ett betydande antal mindre företag ännu inte medverkat i koncentrationen och kan därför ses som uttryck för att företagskoncentrationen ännu så länge bara befinner sig i början av en troligen intensiv utveckling.

Fusionernas inverkan på branschstrukturen

Strukturförändringarna genom företagsfusioner sker i allt väsentligt språngvis, dvs. sammanslagningarna omfattar nästan undantagslöst endast två företag åt gången. De rent praktiska problemen i samband med fusioner tycks vara så stora att mera omfattande fusions- eller branschrationaliseringsprojekt som regel är dömda att misslyckas. Men det hindrar inte att många fusioner tycks ha haft betydande

¹ Joe S. Bain: »International Differences in Industrial Structure. Eight Nations in the 1950's.» New Hawen 1966.

¹ Kommer antagligen att ingå i en SNS-bok om strukturutvecklingen 1965—66 som publiceras under våren 1967.

inverkan på strukturen inom olika branscher. I en rad branscher har under de senaste åren skett fusioner och andra samarbetsarrangemang som haft eller snart kan antagas få genomgripande inverkan på branschens uppbyggnad och konkurrensförutsättningar. Många gånger har förändringarna skett stegvis och på initiativ av något av de större företagen inom branschen.

Som exempel på industrigrupper där genomgripande förändringar skett under det senaste året kan nämnas: tillverkningen av buss- och lastbilskarosser, värmepannor, additionsmaskiner, utrustning för interna och externa transporter, batterier, tuber, bärkassar, yllevoror, tapeter, gasoltröstning, glass, lim och stenprodukter. Inom samtliga dessa branscher kan koncentrationsåtgärder bara under den allra senaste tiden uppskattas till att ha omfattat minst hälften av branschens totala tillverkning.

Dessa och andra liknande exempel som skulle kunna hämtas från tidigare år visar att de spontana och marknadsstyrda initiativen varit av tillräcklig styrka för att framkalla betydande strukturförändringar med sannolika produktivetsförbättringar inom stora delar av svensk industri. Att utifrån detta konstaterande ge ett omdöme om behovet av ytterligare koncentration och omvandling inom enstaka branscher är knappast möjligt. Tabell 2 med en fördelning av koncentrationsaktiviteten på industrins huvudbranscher

kan emellertid ge vissa om än mycket vaga ledtrådar för en sådan bedömning.

Majoriteten samgåenden har skett inom metall- och verkstadsindustrin och de sammanslagna företagen svarar inom denna betydelsefulla sektor av industrin för en avsevärd del av branschens totala tillverkning. Antalet fusionsfall, vilket i stort sett är liktydigt med antalet uppköpta företagsenheter, har däremot inte varit särskilt stort om man relaterar det till det totala antalet företag inom branschen. Verkstadsfusionernas företagstäckning på 6 procent är dock större än industrins genomsnitt på ca 5 procent. Den största företagstäckningen har den kemiska industrin med en dryg tredjedel. Kemifusionernas tillverkningstäckning har också varit stor, drygt 50 procent enbart för åren 1962—64. Extremt stor är tillverkningstäckningen inom dryckesvaruindustrin, naturligtvis som en följd av den stora bryggerifusionen för några år sedan. Massa- och pappersindustrin har en mycket god företagstäckning, 25 procent, men en medelmåttig tillverkningstäckning som efter den senaste tidens skogsindustrifusioner dock skulle bli avsevärt mycket större om man tog med åren 1965 och 1966. Träindustrins fusioner har omfattat en mycket liten del av branschen.

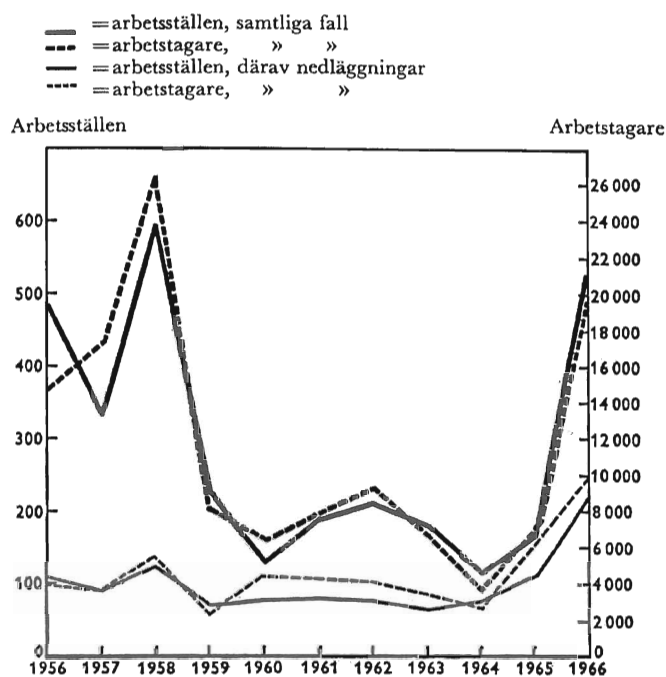
Det på senare tid mest uppmärksammade inslaget i industrins strukturomvandling har varit nedläggningarna. Av skäl, som det skulle föra för långt att här diskutera, men

Tabell 2. Företagsköp, sammanslagningar och samarbetsavtal i svensk industri 1958—66 fördelade på industrigrupper

Industrigrupp	Antal köp och sammanslagningar inom Sverige (fullständiga o. partiella)	Antal fusioner i % av antal företag 1962	Sammanslagna företags omsättning i % av tot.tillv. värde för resp. industrigrupp		Antal samarbetsavtal inom Sverige	Antal köp och samarbetsavtal över gränserna
			1958—62	1963—64		
Metall- o verkstadsindustri	320	6,0	33	48	86	137
Jord- o stenindustri	50	5,3	23	45	14	3
Träindustri	48	2,0	4	4	16	0
Massa- o pappersindustri	63	25,8	30	33	14	27
Grafisk industri	17	1,8	5	33	1	4
Livsmedelsindustri	71	3,3	46	27	10	18
Dryckesvaruindustri	19	11,6	75	95	4	7
Textil- o sömnadsindustri	60	3,6	15	19	15	32
Läder-, hår- o gummivaruindustri	18	4,3	17	15	1	9
Kemisk o kemiskteknisk industri	86	34,1	31	54	15	41
El-, gas- o vattenverk	8	4,1	—	—	12	1
Byggnadsindustri	15	0,5	—	—	4	6
Hela industrin	796	4,5	31	40	192	279

Källor: Tabell 1, företagsregistret samt industristatistiken.

Diagram 2. Varslade driftsinskränkningar inom industrin 1956—66

Källa: Arbetsmarknadsstyrelsen.

som förenklat skulle kunna sammanfattas som en kombinerad pris-, kredit- och lönestegringspress i samband med både en konjunktursvacka och speciella svårigheter på byggmarknaden, har nedläggningarna ökat mycket kraftigt se-

Tabell 3. Varslade driftsinskränkningar inom industrin 1956—1966

	Samtliga fall		därav nedläggningar	
	Arbetsställen	Berörda arb.tagare	Arbetsställen	Berörda arb.tagare
1956	488	14 815	110	4 037
1957	337	17 483	91	3 611
1958	595	26 524	129	5 445
1959	225	8 182	72	2 480
1960	128	6 317	78	4 513
1961	187	7 836	80	4 250
1962	210	9 155	75	4 049
1963	181	6 656	65	3 493
1964	114	3 753	73	2 852
1965	164	7 407	110	6 004
1966	529	19 653	220	9 983

Källa: Kgl Arbetsmarknadsstyrelsen.

dan slutet av 1965. Utvecklingen under perioden 1956—66 visas i tabell 3 rörande såväl nedläggningarna som de partiella driftsinskränkningarna. Liksom fusionerna kan nedläggningarna till betydande del ses som uttryck för strukturella svagheter i den svenska industrin. Dessa svagheter har nu avslöjats mycket abrupt till följd av bl. a. den nyssnämnda kombinationen av drivkrafter.

Genomsnittliga anläggningsstorleken ökar

Nedläggningarna har i förening med fusionerna och den interna företagsexpansion som givetvis alltid sker vid sidan av andra former av strukturförändringar redan avsatt betydande spår i industriföretagens storleksmönster. Enligt vissa beräkningar som författaren gjort med utgångspunkt från den årliga industristatistiken har en kontinuerlig ökning av den genomsnittliga anläggningsstorleken skett under hela efterkrigstiden. Antalet sysselsatta per arbetsställe har stigit från 47 år 1952 till 66 år 1964, dvs. med 40 procent på 12 år. Förädlingsvärdet i löpande priser har under samma tid ökat ännu snabbare, från 0,7 miljoner kronor 1952 till 2,1 1964, dvs. en trefaldig ökning. En justering av dessa siffror med hänsyn till penningvärdeförsämringen skulle inte nämnvärt påverka slutresultatet, eftersom partipriserna för industriprodukter under perioden endast steg med 14 procent, varav hälften under periodens båda senaste år. Det bör tilläggas att vissa justeringar gjorts av industristatistikens bas-siffror för att jämförbarhet mellan de olika åren skulle uppnås. Eftersom närmare 2 000 redan tidigare existerande men icke räknade arbetsställen tillfördes statistiken 1964 och då dessa i all huvudsak var små, är de faktiska genomsnittliga storlekssiffrorna något lägre än vad som här angivits. För mera detaljerade uppgifter om bl. a. utvecklingen inom olika industrigränar hänvisas till tabell 4.

Spegelbilden av den växande företags- och anläggningsstorleken är naturligtvis att de mindre enheterna gått tillbaka, både absolut och relativt sett. Som framgår av tabell 5 minskade antalet industrianläggningar med minst 5 sysselsatta totalt med ca 3 700 mellan 1950 och 1964 och med ca 5 200 om man inkluderar gruppen med mindre än fem arbetare. Minskningarna motsvarar i det förra fallet 12 procent och i det senare hela 20 procent av anläggningsbeståndet år 1950. Det är framför allt de mindre enheterna i gruppen 5—10 arbetare som försvunnit. Enligt dessa beräkningar har nedgången varit inte mindre än 40 procent. Smärre minskningar har skett inom gruppen under 5 syssel-

Tabell 4. Antal sysselsatta samt förädlingsvärde per arbetsställe i industrins huvudbranscher 1952—64

Bransch	Antal sysselsatta per arbetsställe					Förädlingsvärde per arbetsställe Mkr				
	1952	1956	1960	1964		1952	1956	1960	1964	
				exkl nya ¹	inkl nya ¹				exkl nya ¹	inkl nya ¹
Gruv	120	155	167	155	155	7,1	9,3	10,4	12,9	12,9
Metall	62	69	77	85	75	0,9	1,3	1,8	2,6	2,3
Jord- o sten	32	33	36	45	36	0,4	0,6	0,9	1,5	1,2
Trä	21	23	25	30	27	0,2	0,3	0,5	0,8	0,7
Massa	157	179	194	209	202	3,4	4,7	5,8	7,9	7,6
Grafisk	42	48	50	52	47	0,6	0,9	1,2	1,7	1,6
Livsmedel	24	27	30	38	34	0,3	0,6	0,9	1,5	1,4
Dryckes	28	35	38	44	43	0,7	0,9	1,2	2,0	2,0
Textil- o konfektion	65	68	72	70	64	0,6	0,8	1,1	1,5	1,4
Läder	42	48	54	59	53	0,5	0,7	1,0	1,5	1,3
Kemi	62	67	70	76	70	1,2	1,8	2,4	3,4	3,1
Totalt	47	52	58	66	58	0,7	1,0	1,4	2,1	1,9

Källa: Industristatistiken.

¹ Med »nya» avses dels 323 arbetsställen med mindre än 5 sysselsatta inom sten-, mejeri- och dryckesvaruindustrin och som tillförts industristatistiken f o m 1962, dels 1958 arbetsställen som upptäckts genom företagsregistret och tillförts industristatistiken f o m 1964.

Tabell 5. Anläggningsstorleken inom industrin 1950 och 1964.

Arbetsställen med arbetarantal om	1950		1964		Förändring 1950—64	
	Antal	%	Antal	%	Antal	%
— 4 ¹	23 817	56,6	22 290	60,6	-1 527	- 6,4
5— 10	9 119	21,7	5 441	14,8	-3 678	-40,3
11— 50	6 807	16,2	6 531	17,7	- 276	- 4,1
51— 100	1 087	2,6	1 243	3,4	+ 156	+14,4
101— 200	619	1,5	696	1,9	+ 77	+12,5
201— 500	406	1,0	423	1,1	+ 17	+ 4,2
501—1 000	126	0,3	125	0,3	- 1	- 0,8
1 001—	55	0,1	62	0,2	+ 7	+12,7
Totalt	42 036	100,0	36 811	100,0	-5 225	-12,4

Källor: Industristatistiken 1950 och 1964, 1951 års företagsräkning samt företagsregistret (1962).

¹ Antal sysselsatta 1951 resp 1962 exkl. enmansföretag (1951 fanns 31 503 företag med 0 eller 1 sysselsatt).

Anm. Industristatistikens siffror för 1950 är för erhållande av jämförbarhet justerade uppåt med totalt 2 049 arbetsställen, av vilka 500 förts till gruppen 11—50 arbetare och övriga till gruppen 5—10. 1964 års siffror har av motsvarande skäl justerats ned. El-, gas- och vattenverk är ej inkluderade i tabellen.

satta och 11—50 arbetare medan övriga storleksgrupper ökat, framför allt enheter med 51—200 och över 1 000 arbetare. Om man bortser från de allra minsta enheterna hade hälften av alla arbetsställen inom industrin 1950 5—10 arbetare. Andelen understiger i dag klart 40 procent.

Vid sidan av de strukturförändringar som här redovisats har naturligtvis skett en rad andra förändringar av betydelse för industrins strukturella omvandling. Nya produkter och produktgrupper har tillkommit, gamla har sållats bort. Nya anläggningar och företag har startats. Nya tillverknings- och organisationsmetoder har helt förändrat karaktären på vissa företag och branscher. Lokaliseringsmönstret har förskjutits. Alla dessa förändringar kan tillsammans förmodas ha haft betydande verkningar på företags- och branschstrukturen men det är tyvärr inte möjligt att bedöma deras storlek, relativa betydelse och verkningar eftersom uppgifter om dem saknas. Det är ett starkt önskemål att industristatistiken för framtiden utformas så att det blir möjligt att från år till år följa även sådana väsentliga strukturförändringar som tillkomsten av nya anläggningar och företag samt nedläggningar. Som statistiken nu är upplagd tvingas man tyvärr famla i mörker även rörande de mest elementära grunddata och de uppgifter som finns publiceras till yttermera visso med en eftersläpning på hela två år.

Slutreflexioner

De grundläggande drivande krafterna bakom den pågående och accelererande omställningen inom industrin är framför allt de krav och möjligheter som tillkomsten av ny teknik och nytt kunnande överhuvudtaget aktualiserar samt den

genom ökad marknadsintegration och världshandel tilltagande internationella arbetsfördelningen. Innovationsspridningen sker numera snabbt även mellan länderna, vilket innebär att det försprång som svensk industri av olika skäl tidigare förmodas ha haft nu har försvunnit eller håller på att försvinna. Dessa nya förutsättningar för industriell verksamhet som omvärlden skapar kan vi åtminstone i praktiken inte göra mycket annat åt än acceptera och söka anpassa oss efter. Det är dessutom sannolikt att en sådan politik — och inte diverse bromsande motåtgärder — är både önskvärd och nödvändig om vi även i fortsättningen vill främja produktivitetens utvecklingen och den ekonomiska tillväxten och därmed också förutsättningarna för en fortsatt höjning av inkomststandarden.

Men samtidigt står det fullt klart att ett flertal omständigheter av intern karaktär, och vilka vi själva borde ha praktiska möjligheter att åtminstone delvis påverka, har medverkat till att driva på takten i den pågående strukturomvandlingen. Av störst intresse i detta sammanhang är kanske den under senare år mycket snabba utvecklingen av lönekostnaderna framför allt i relation till våra konkurrentländer. Andra hemmagjorda krafter som drivit på strukturomvandlingen är den under flera år mycket hårda kreditpolitiken, vissa delar av skattepolitiken samt de ökade sociala kostnader, främst ATP och arbetstidsförkortningen (inkl. semesterförlängningen), som genom riksdagsbeslut pålagts företagen. Detta har i förening med tidigare nämnda yttre omständigheter av konkurrensförstärkande karaktär bidragit till en sjunkande lönsamhet och självfinansieringsförmåga inom stora delar av industrin. Huruvida denna utveckling enligt någon slags samhällsekonomisk kostnads-kalkyl varit positiv eller negativ, går naturligtvis inte att svara på utan man får nöja sig med att konstatera att den medverkat till att forcera en strukturomvandling som enligt alla rimliga antaganden i huvudsak bör ha produktivitetshöjande och gentemot utlandet konkurrensförstärkande effekter.

De spontana krafterna att driva strukturomvandlingen vidare tycks för närvarande vara starkare än någonsin. Ingenting tyder på att takten i omställningen åtminstone på kort sikt skulle minska eller avstanna, snarare tvärtom. Att dessutom de politiska ambitionerna är stora inom detta område har vi under den senaste tiden fått rikliga och värtalande exempel på. Det finns därför alla skäl att räkna med en fortsatt snabb strukturomvandling inom industrin under de närmaste åren även om det knappast är troligt att öknings-takten när det gäller exempelvis nedläggningar och fusioner kommer att vara lika hög som de båda senaste åren.

Huvudintresset bör därför inriktas på verkningarna av omvandlingen. Det är från både ekonomiska och mänskliga synpunkter nödvändigt att omvandlingen sker i former som i största möjliga utsträckning innebär att den arbetskraft som friställs ges tillfälle att på ett både mänskligt och ekonomiskt meningsfullt sätt göra nytta i annan verksamhet. Här är inte platsen att gå in på de arbetsmarknads- och socialpolitiska frågor eller slutsatser som detta ger anledning till. Det tycks dock vara klart att kraftigt ökade resurser till hela detta område kommer att krävas. Ett annat väsentligt krav är att en långsiktig, systematiserad och samordnande planering sker med statsmakterna som given centralpunkt.

Ett önskemål, slutligen, är att de idag så gott som obefintliga kunskaperna inom detta väsentliga område snabbt byggs ut genom att tillgängliga eller nya forsknings- och utredningsresurser i högre grad inriktas på att ta reda på vad som i verkligheten döljer sig bakom slagordet strukturrationalisering. Ett steg vore att anpassa industristatistiken efter 1960-talets industriförhållanden, ett annat att inom arbetsmarknadsstyrelsen eller Institutet för Arbetsmarknadsfrågor undersöka vad som i olika avseenden händer med arbetskraften efter en nedläggning. Det är ytterst otillfredsställande att beslut och överväganden i väsentliga ekonomisk-politiska och sociala frågor grundas på så rudimentära kunskaper som vi har i dag.